

Európa szigetcsoport

Karl Schlögel

5 May 2008

A hidegháború Európája felbomlott. Egy valamikor homogén térségben -- ahol "Kelet" és "Nyugat" volt -- most töredékek, enklávék, szigetek találhatók. Egyesek számára ezek csupán mozaikok, de valójában ezek azok a részek, amelyekből az új Európa összeáll. A széthullás a megújulás egy formája, legalábbis egy pillanatra. Érdemesebb a töredékekre odafigyelni -- ezek igaziak -- mint az egészre, amely egyelőre csak ígéret. Ennek enged a hivatalos retorika is, amikor a fragmentáltságot, a szétesést pluralizálódásként, "az egységen belüli sokféleségként" ünnepli. A széthullás az illúzióvesztés, azaz a felvilágosodás pillanata. Ilyenkor megmutatkoznak azok az erők, amelyeket játékba kell hozni ahhoz, hogy valami új jöhessen létre.

Rotterdam, Europort, Month of Europe. Európának megvannak az önjelölt és a valódi fővárosai. Az önjelölt fővárosokban a hatalom inszenírozásai folynak, az önmegjelenítés rituáléi. Onnan jön a sajtókonferenciák háttéranyaga, ahol a hatalmasok adják elő magukat.

Az igazi fővárosokból nem jönnek sajtóközlemények. Azok a mindennapi ügyletekkel vannak elfoglalva, nem a fővárosi és állami akciókkal. Rotterdam is ilyen fővárosa Európának. Belőle él mindenki, de nem sokan vesznek róla tudomást. Rotterdamban át fordul Európa a világtengerek, a világ felé. A Schelde, a Maas és a Rajna deltájában a nyugati Európa legnagyobb folyama ömlik a tengerbe. Ezen a deltán át lép kapcsolatba a világ Európával. Valamennyi nagy európai közlekedési útvonal Rotterdamba vezet, Rotterdamból az utak elérnek mindenhol Európában, mindenekelőtt fölfelé a Rajnán: Ruhr-vidék, Köln, Frankfurt, Strassbourg, Basel, Lyon, Marseille, Barcelona, Milánó. Rotterdam a "kék banán" csücske, azé a nagyteljesítményű csúcsergia-zónáé, amely Európa egyik legfőbb tengelyévé vált. Európának ezt a fővárosát a legjobban úgy lehet megismerni, ha teszünk egy körutazást a rotterdami kikötőben, egy hajón, amely végigsiklik a kikötő gerincén, a magasan megrakott konténertornyok ezerein keresztül, át ezeken az úszó városokon, amelyek állandó mozgásban vannak, időnként magasra szöknek, majd lerakják és máshova szállítják el őket. Még régi neveket viselnek, amelyek a régi, gyarmattartó Európáról mesélnek: Batáviáról, Szumátráról és más távoli tájakról. Aki kíváncsi rá, mi minden ér itt össze a hajókon és óceánjárókon, az figyelje a tengeri

fuvarozó és szállítványozó cégek neveit.

Rotterdam a nagy Erasmus városa, de mindenekelőtt az a hely, ahol Európát elgondolják, ahol Európa megteremtődik: nap mint nap, óráról órára. Ha a rotterdami nyüzsgés leállna, ha Európa szája és torkolata becsukódna, akár csak egy pillanatra, az egész kontinens görcsöt kapna, leállna a mozgás az autópályákon; a tőzsdéken a mutatók veszett játékba kezdenének.

Rottemdamban diktálják az európai tempót. Rotterdamban kezdi minden áru az útját Európába. Európa Rotterdamhoz kötődik, ahol elkezdődik ez a helyváltoztatás. És Rotterdam új város. Rotterdam, amelyet minden hajógyarával és kikötői berendezésével leromboltak a német légitámadások, egy óriási újjáépítés eredménye, akárcsak egész Európa 1945 után.

Heathrow: körözve az égen London fölött. Nincs még egy hely Európában, amelyik olyan közel volna a nagyvilágoz, mint London. Majdnem mindig van az embernek egy fél óra ideje ezen elgondolkodni, amikor a repülőgépe London Heathrow-repülőteréhez közeledik, de aztán várakozni kell, amíg leszállhat. A repülőgép körözve ereszkedik lefelé más gépekkel együtt, amelyek még szintén nem kaptak engedélyt a leszállásra. Az embernek van ideje szemügyre venni a városképet, ha egymás után többször repül el ugyanazok fölött a helyek fölött, Greenwich, Canary Wharf, Tower-Bridge, a Parlament, a Hyde-park, a windsori kastély, egy fordulás északra és keletre, és aztán az egész még egyszer. A termináljaival London a világ felé nyújtózik, megpróbál rendet vinni a helyváltoztatások káoszába, mederbe terelni, elrendezni a szakadatlan mozgást.

És micsoda türelme van a mozgáshoz szokottaknak! Ahogy ez a tömeg megszokottan, bejártottan, minden izgatottság nélkül halad át az aluljárókon, lifteken, eltereléseken át, fel a lépcsőn, le a lépcsőn, olyan, mintha a világ forgalmának valamiféle reléje, zsanérja lenne. Kapu a nagyvilágba, amely labirintusaival inkább a föld felszíne alatt húzódik. Európa és a világ, így megy ez: becsekkolás, útlelévizsgálat, biztonsági ellenőrzés, a begyakorlott mozdulatok, a mosoly, a rutin. A bejártott, megtanult, második természetű vált világiasság. Az alászálló körözésben London felett az égen érezni valamit Európa szívóhatásából és a külvilág vonzásából. A világgal való kapcsolatban, amelyet naponta, óránként pillanatnyi pontossággal teremtenek meg, több az erő és a magától értetődés, mint a Brit Birodalmat jelképező oroszánokban, és több az evidencia, mint a birodalmi levéltárakban. Ez a körözés, ez a várakozás az égi sorban London felett, ez köti össze Európát a világgal. Dugó, hathatosság, tódulás.

Füüdővendégek a budapesti Gellért Szálló termáluszodájában. A Gellértben, amelyet hamarosan átvesz egy erős részvénytársaság, még mindig úszkálnak a vendégek. Az ember éppúgy kilép a teraszra, ott vannak előtte a budai hegyek, a háta mögött a város, élvezi a termálfüüdő meleg vizét, és mégis ott van egy nagyváros közepén. A füüdőközönség - télen-nyáron - idősebb urakból áll. A fiatalok jobban kedvelik az edzőtermeket és fitnessközpontokat. Akik a Gellért medencéjében úszkálnak, Ausztriából, Németországból, Hollandiából, Olaszországból jönnek. Ők haszonélvezői voltak az európai egyesülésnek már az EU-bővítés előtt, és legalább még addig, amíg a luxuszanálás véget nem ér. A jól szituált vendégek, akik buszokkal érkeztek a városba, megtöltik a nagypolgári-feudális kulisszákat. A nyugdíjasok Európájának is megvannak a maga helyei. A Gellért termálfüüdője, a Baleár-szigetek szállodaparkja, a török riviéra

áttelelő-központja. De a valorizálás, amelyet a nyugdíjas egyelőre kihasznál, hamarosan véget fog vetni – vagy már véget is vetett – a nyugdíjas-nyaralásoknak. A nagyrészt Nyugatról érkező öregek fényűző társas élete nagyon is szóra érdemes. Európában nem mindegy, hogy valaki öreg vagy idős.

Edward Hopper benzinkútja: LUKOIL, ORLON, BP, SHELL. Az új Európának új a színe. Az éjszakai ég színében játszik. Rikító. Összetéveszthetetlen, mint a jel. Az olajtársaság emblémája. Olyan jel, amelyet már messziről megismer az ember. Ez a mozgékonyá vált keleti Európa aláírása. Az új Európa mozgékony. A mozgékony Európa benzinkút-Európa. A benzinkutaknak van egy jellegzetes stílusa, megvan a maguk esztétikája, egy jellegzetes dizájnja, amely Edward Hopper vigasztalan-lakonikus képeire emlékeztet. A benzinkutas dizájnhoz hozzátartozik, hogy új, átlátszó, a legkülönbözőbb nyílonszínekben ragyog, mindenekelőtt az olajtársaság – a Shell, a BP, az Aral – színeiben, és hogy felvonultatják az italok, magazinok, cigaretták standard készletének teljes választékát. Ezek voltak a digitalizálás és a mindennapi készpénz nélküli pénzforgalom úttörői. Az elektronikus ártáblázatok továbbadják a kőolajpiac legkisebb ingadozását, bárhol legyünk is. A világ, amely valamikor szilárd volt, az árak, amelyek olyan kimozdíthatatlanok voltak, mint az állam, most olyan finoman és érzékenyen rezdülnek, mint a fuvallat vagy egy lepke szárnya. Most minden gyorsan megy. Az áttérés az új módra olajozottan végbement, az átszámolás úgy folyik, mintha sohase lettek volna azelőtt idegen pénznemek és a valutázás gyanúja. Az új Európában a benzinkutak a növekvő rutin és a normalizálódás centrifugái. Mint a világon mindenütt, beállítanak ide olyan emberek is, akik csak a kávéjukat vagy a sörüket akarják meginni. Úgy hatnak, mint a kövületek egy olyan világban, ahol minden új lett. A benzinkutak internacionáléja könnyűvé, gyorsá, gond nélkülivé teszi az életet. Lehet fontosabb dolgokra koncentrálni.

IKEA a Leningrád sugárúton. Az európaizálás egységes standardok felállítását jelenti a dizájnban, a szolgáltatásban, a logisztikai rutinban, a munka és a szabadidő ritmusában. Egész Európa azon az elváráson nyugszik, hogy ez a rutin megfordíthatatlan és rendíthetetlen. Az IKEA komplett világ, fiókvállalatok nemzetközi hálózata. A legmeglepőbbek ebben nem a lámpák vagy a polcok, hanem, hogy a mérce egységes. Olyan egységes, mint a bútorok formatervezése. Az olyan intézmények, mint az IKEA, a precizitást, a megbízhatóságot is árulják. Az IKEA mindenütt ugyanaz, bárhol nyisson is egy újabb fiókot. Az IKEA a Leningrád sugárúton, Moszkva északi részén, és most már a Varsói sugárúton és másutt is az azonos mérce és az azonos dizájn birodalmát terjeszti ki. És ez mércévé válik más dolgokban is.

Gyorsvasutak. Európa évről évre, hónapról hónapra, napról napra jön létre. A mozgás, amely összetartja, az alaplétmódja. Ha ez a mozgás csak egyetlen pillanatra kihagyna, Európa szétesne az alkotóelemeire. Hogy hogyan teremődik meg Európa, azt leginkább egyes speciális helyeken lehet jól tanulmányozni: a repülőtereken, az autópályákon, a gyorsvasutakon. A gyorsvasutak egy kis kontinenssé teszik a nagy Európát. Már át is lépik egy-egy ország határát, mielőtt a TGV úgy igazán lendületbe jött volna. A nemzetállam túl kicsi a szupervonatok számára.

Kijev: a geográfia eltolódása. Európa peremén hirtelen aranykopolák bukkannak fel. Európa még mindig folyamatban van, nincs készen. A centrumából nemigen van áttekintésünk arról, hogy mi történik a széleken. Azt sem tudjuk, merre van a határ. Az a határ, ami már senkit se érdekel. És akkor egyszerűen megváltozik az egész térkép,

máról holnapra. Mint egy földrengés, egy tektonikus eltolódás során, hirtelen megemelkedik a föld, és valami feljön az áradattal. Először csak a tévében hallani híradásokat holmi választási csalásokról valahol messze, aztán konfliktusok, beavatkozások, nehézségek körvonalazódnak. Összegyűlt a tömeg mindennap, minden éjjel a város legnagyobb terén, egy monumentális tér közepén, amilyen hatalmas, kör alakú teret csak egy olyan városban lehetett egy nagy háború után kialakítani, amelynek centrumát teljesen lerombolták. A tömeg jókedvű, az emberek szeme ragyog, a tömeg narancsszínűt visel, nagyon találékony a régi korrump hatalom ostromlásában, és tábornok mellett tölti a bitangul hideg időt éjszakánként. Az egész város hordja nekik a teát, a forró innivalót, a szendvicseket. És egy idő múlva a tüntetőkről készült képek mögött feltűnnek a Szófia-katedrális és a Barlangkolostor aranykupolái. Ezek fölött messzire siklik a tekintet a Dnyeperen túli síkság felé. "A városok városa" megint itt van, pontosan ott, amerre több mint ezer éve "a varégoktól a görögökhöz vezető út" húzódott. Kijev visszatért Európa térképére.

Európa a tenger partján. Rimini és Bari között húzódik. Egyes szakaszait úgy hívják: Costa Brava és Algarve. Szétválik Rodoszra és Krétára. Nyúlványai vannak Eilatban és Sarm-el-Sejkben. Legtávolabbi elágazása Martinique-nál található. A török déli part már régóta Európához tartozik. A tengerpartok össze vannak kötve a nagyvárosokkal, bármikor elérhető, majdnem mint egy előváros. Manchesterből Alicantéba, Düsseldorfból Alanyába, Berlinből Mallorcára, Moszkvából Dubaiba, Bécsből Bengáziba, Varsóból a Kanári-szigetekre. Nem fedeznek így fel új világot, hanem megépítik a sajátjukat. Nem jönnek össze, hanem itt fekszenek külön-külön a homokban, vagy felszívódnak a diszkókban. Európa az éves nyaralások ritmusában teremődik, amikor Európa aktivitása pár hétre elhal. Európa ugyanazokon a procedúrákon megy át: becsekkolás, torlódás a repülő konténerekben, megérkezés a Dél ege alá; elszállásolás megfizethető szállodákban, aztán az ember lemegy a tengerhez megcsodálni a naplementét, ráhangolódni a nyaralás végére, ez a búcsú elkerülhetetlen rituáléja. A digitális vagy videokamerák képein megjelenik Európa új képe, így képeződik le az új tapasztalati horizont. Mostantól nem eltérő álmvilágokat hasonlítanak össze, hanem szolgáltatásokat és árakat.

Tárcarovat. A kulturális dolgok vonatkoztatási keretének előállítására új szakaszba lépett. A londoni, párizsi, New York-i, milánói kulturális eseményekről szóló beszámolók mellett megjelentek – helyel-közzel legalábbis – a pétervári, moszkvai, budapesti, krakkói, thesszalónikibeli kulturális beszámolók. Minden kiállítás megnyitásával, amely bekerül a nagy európai újságok tárcarovataiba, eltolódnak az észlelés keretei, előbb csak egy pillanatra, és könnyen visszabilenően, de aztán már egy bizonyos folytonossággal és tartósan. Egy új kulturális tér van kialakulóban. És ebben vannak visszhangok. Európa egy nagy visszhangzó csarnok. Ebben most olyan sok hang szól, hogy az egyes hangokat nem könnyű meghallani. Fehér izzás. Ami egyszer új, sőt szenzációs volt, megszokottá válik. Valamihez hozzászokni, megszokottá válni, az integrálódás fokmérője. Az európai kultúrscéna nap mint nap megjelenik. Diskurzusok végtelen szönyegeként. Értesülünk a moszkvai színházi rendezésekről és a glyndenbourne-i fesztivál részleteiről, hogy milyen az idén Bayreuth, és milyen újdonságot kínál a Wagner-ház. Napról napra újraépül a kulturális tér. Európai művészeti tér, zenei tér, egy nagy kiállítóterem, és a tárcarovat egy nagy hajónapló, amely segít, hogy tájékozódni tudjunk benne.

Európai négy keréken. Hurrá, nyaralunk! Európa még mindig szabadságra megy,

elsősorban nyáron. Újra felfedezi régi, határokat átszelő napnyugati egyidejűségét, amelyet évszázadok készítettek elő és ültettek belé. Új ünnepnapok és szabadnapok semmiféle kalendáriumra nem tudott ezen sokat változtatni. Az európai ciklus erősebb, mint a nemzeti ünnepek naptára. Az idő szintetizálása, egy európai ritmus előállítása: az egyidejűség kialakítása. Ez az utazás gyakorlatába való beletanulás, az út menti vendéglátó és pihenőhelyek hatékonysága és szagmentessége – egész Európa-szerte mindenütt egyforma pelenkázó helyiségekkel, zuhanyozókkal és egyéb szolgáltatásokkal. Nyaranta európaiak milliói vonulnak Európa egyik végétől a másikig. Népvándorlás. Milliók átutazóban. Mozgásban levés, anélkül hogy tudomást vennének egymásról.

Fapados repülőjáratok: Easyjet, Ryan Air. Európa csak egy név, ám a kaland, amelyre az Easyjet, a Ryan Air és az összes többi olcsó légitársaság invitál, valóságos. A Ryan Air Írországot Európa pereméről majdnem behozta a közepére. Stansted átszállóhelyé vált Berlinből a Fokföld felé. A becézésben, amellyel az utasokat csalogatják – Krakkócskába, Bázelmébe, Pozsonykába -, a kellemetlen hízelkedésen túl van valami valódi is. Európa a közelséget kezdi jelenteni, majdnem valami meghittséget. Európa nem akarja megvárni, amíg a sínpályákat, amelyek a 19. századból valók, és amelyeket a 20. században ide-oda áramló hadseregek, frontok, tankok, csapatfelvonulások, menekültáradatok széttapostak, feljavítják a 21. századi szintre. Easyjettel Berlinből Krakkóba nem tíz, csak másfél óráig tart az út, és ugyanannyiba kerül. Ezzel sokminden megváltozik. Egy új réteg jelenik meg: emberek, akik Mainzban laknak, de Torinóban dolgoznak; írók, akik németországi felolvasásra írországi munka- és lakóhelyükről érkeznek; bevásárló turisták, akik éjjélkor érkeznek meg Moszkvából Berlinbe, napközben a KaDeWébe mennek vásárolni, és az éjszakai géppel másnap újra otthon vannak; ingázások, amelyek alig fárasztóbbak, mint átutazni az S-Bahnnal a város egyik végéből a másikba.

Mobiltelefon a nyitott terű vasúti kocsikban. A mobiltelefon új zajt, új hangot hozott a világunkba. Erről tanúskodik, ahogy a mellettünk álló vagy a mögöttünk ülő személy élénken gesztikulál, és olyasvalakihez beszél, aki nem látható, sőt lehet, hogy a világ másik végén lévő valakivel van kapcsolatban. A kislány a berlini U-Bahnon a mobilján azt kérdezi, milyen az idő Jeruzsálemben. Élénken beszélgető és gesztikuláló emberek állnak mellettünk, de nem velünk beszélnek. Még csak nem is néznek ránk. A mobiltelefon zaja egy korszakváltás kísérőzenéje. A föld minden pontján mindenkor össze vagyunk kapcsolva bárki mással, bárhol legyen is éppen. A mobil mostantól mindig ott van: a halottaknál a metróban, akiket széttépett egy bomba, és már nem tudnak felelni a hívásra; a halálos gépezet beindításánál; a zsarolókkal való kapcsolatfelvételnél, egy közönséges megbeszélésnél.

Sarokpántok. Híd a határsáv fölött. A hidak új konfigurációkat teremtenek. A hidak egy tengerszoros fölött a tengerpartot folyóparttá teszik. Így jönnek létre ikervárosok egymástól látótávolságnyira. Így válik két egymástól távoli táj egyetlen kontinuummá. Kristályosodási pontok következményekben gazdag agglomerációk kiindulópontjaivá. Világvárosi térségek a tengeren át. Mint Koppenhága és Malmö vagy Isztambul és Üsküdar között. Ugyanez a Pas de Calais alatti alagútnak is a funkciója: egybekovácsolja Dél-Angliát és Észak-Franciaországot, és egymással szomszédos városokat csinál Londonból és Párizsból. Hasonló a komposzektetések szerepe is Tallinn és Helsinki vagy Pillau/Baltijszk és Danzig/Gdansk között. Mi lesz Svájcban, ha elkészülnek az új alagutak az Alpok alatt?

ZVAB. Abebooks. Amazon. Az antikváriumokban való barangolást felváltja a képernyőn való böngészés. Minden este végigjárhatjuk a megvehető könyvek világát – a berlini Winterfeldstrassétól a Szajna-partig, a tübingeni piactértől a bécsi Stephansdom melletti Wollzeiléig, a Charing Crosstól a Broadway-i Strandig. A ZVAB tízmilliónyi antikvár könyvet tartalmaz, az Abebooks több mint ötmilliót. Egy kedvtelés eltűnése, egy élvhajászás vége és egy új szenvedély kezdete. A régi, a látványra beállított vadászösztön átalakulása egy olyan ösztönné, amely csak a címekre, szerzőkre és árkülönbségekre van tekintettel. Így cikázik aztán az éjszakai böngésző a berlini Kollwitzplatzon található és a brightoni, a vancouveri és az ausztráliai Adelaide-ben lévő antikváriumok között ide-oda. Egyetlen könyvet sem látott, egyet sem vett kézbe, nem találkozott szemtől szembe egyetlen könyvkereskedővel sem. A keresés sugarának hallatlan megnövekedése.

Biztonság. Az ajtó, amelyen azelőtt egyszerűen áthaladtunk, most megkettőződött, egy hagyományos fizikai és egy elektronikus ajtóra. A köztér fel van fegyverkezve. A lengőkarokon lévő kamerákat automatikusan mozgatják. Pásztázzák az üres teret, amely reflektorfénybe borult, a mezőt, amelyet időnként emberek szelnek át. A kapukat őrzik. Az előterekben decens-demonstratív módon telepednek meg minden mozgás ellenőrei, az arcok, táskák és igazolványok felülvizsgálói. Egy mozdulatot sem lehet tenni felügyelet nélkül. A biztonsági ellenőrzés rutinná vált: hozzászoktunk, hogy megmutassuk az igazolványunkat, hogy belenézzünk a kamerába, hogy kinyissuk az aktatáskáinkat. Mindenütt, ahol ott a *Security*, van valami fontos. Ami fontos, az a centrumban van. A biztonsági szolgálatok a fontosság megnyilvánulásai. A *Security* nélküli zónák arról tanúskodnak, hogy mégsem értek még el mindenhová. A *Security* határokon átívelő, és az európai egységesülés tempójának egyik legfontosabb mutatója.

Pénzkiadó automaták a szófiai egyetemen. Az elmúlt évszázad 90-es éveinek közepén láttam először pénzkiadó automatát a szófiai Kliment Ochrid Egyetem aulájában. Abban az időben még nem volt sok pénzes automata, az egyetemeken meg különösen nem. Még Németországban sem volt általánosan elterjedt. A pénzkiadó automata azonnal és bármikor ott van, ha pénzhez akar valaki jutni. A külföldiek egyszerűen kivehetnek pénzt ott, ahol azelőtt órákig kóválygott az ember, mert nem talált pénzváltóhelyet. Micsoda trükkökhöz kellett időnként folyamodni, hogy ezekkel a triviális, de a túléléshez elengedhetetlen feladatokkal meg lehessen birkózni! Most ott állnak ezek a pénzes automaták mindenütt az egykori keleti blokkban. Ezeket is ripsz-ropsz felállították majdnem minden átmenet nélkül. Működtek minden próba- és bevezetési idő nélkül. Másodlagos modernizálás egycsapásra, minden súrlódási veszteség nélkül. A standardok és a magától értetődés állandósulása. Az embert nem kell kézen fogva vezetni, nyugodtan rá lehet bízni sok mindent – akárcsak az orosz bábuskákra, akik máról holnapra túltették magukat a az újságos kioszkok kirakatában megjelenő meztelen lányok, sőt olykor férfiak látványán is.

Kanaksprak. A nagyvárosi interferenciák zónáiban, ahol a migránsok áradata érintkezik a helybeliek lakóterületeivel, egy új beszédmód van kialakulóban, egy új nyelv, egy új gesztusrendszer. Nagyon *cool*, *understatement*et használ, elvállik a mindenki számára érthetőtől, mégis olyan internacionális, mint az mtv, amelynek jelkészetén nőttek fel. Ezek az új nyelvek: a kanaksprak Németországban, a kurd-svéd Stockholmban, a maghrebi Párizs peremkerületeiben. Európában mindenütt megtalálhatók az új nyelvjárássok forrásvidékei, új nyelvek és idiómák laboratóriumai.

Vándordűnék műanyag hulladékból. Éjszakai vonattal Szófiából Bukarestbe. A föld Romániában valahogy mindig fekete, mélyfekete – vagy mert valóban ez az itteni föld színe, vagy mert a hangulat ilyen nyomasztó. A nap felkel, de nincs fénye, inkább csak olyan, mint egy kémiai reakciónál, amikor az anyagok kapcsolatba kerülnek egymással. És minden folyékonyá válik. Bukarest műanyag hulladékból álló dűnék mögött emelkedik, amelyeket a szél sodor ide-oda, amelyek mindent maguk alá temetnek, amelyek, mint a fekete madarak, hollók vagy varjak, nem tudom őket megkülönböztetni, verdesnek, csapódnak a kopár földek felett. A szemét, a műanyag szemét: ragacsos, nem bomló, szilárd, tovább eltart, mint egy emberi élet, túl a halálon, amit senki nem tud elképzelni, mindenütt megtelepszik, mindenütt megköt. Körbeutazunk leállított vagy csak lepusztult ipari üzemeket. Olyanok, mint a holttetemek, a kitört üvegekkel, amelyeket senki sem fog kicserélni. Egyszerűen így maradnak a tájban, teljes egészükben elrozsdásodnak, tönkremennek, összedőlnek, por és hamu fedi be valamennyit. Voltak-e valaha ehhez fogható módon elvadult tájak és ilyen végtelen lepusztultság? A poszt-szocializmust maguk alá fogják temetni a szemét, a műanyag hulladék, a kémiai és a nukleáris hulladék dűnéi. A társadalom tehetetlen a szemétnek ezzel a legújabb, elpusztíthatatlan, reciklálhatatlan formájával szemben. A társadalom még nem fogta fel, hogy ez nem tökmag, amit csak úgy ki lehet köpni a földre. Ez idegen, ellenséges, szilárd, szívós anyag, amelynek a kiküszöbölése óriási erőfeszítést és rengeteg anyagi ráfordítást igényel. A szél sodorja maga előtt a plasztikhulladék-hullámokat, mint a homokdűnéket a tengerparton, Bukarest felé.

Harmadik nyelv. Lingua Franca. A harmadik nyelv, amely mindent összetart, az angol, a teljesen redukált angol, a szegényességig ökonomikus, de nélkülözhetetlen angol. Angolul mondják egymásnak az egymás nyelvét nem beszélő szomszédok a legszükségesebbeket. A harmadik nyelv segít nekik megértetni magukat, ha másképp nem megy. Bizonyos értelemben a kiirtott jiddis helyébe lép; a német helyébe, amelyet a német "felsőbbrendűség" megszállottai lejárattak, és amelyet emiatt kivontak a használatból; az orosz helyébe, amely Puskin és Tolsztoj dacára mégiscsak a megszállók nyelve volt. Az angol a latin helyébe lépett, amely a koraujkorig összefogta Európát. Az angol nyelv terjesztésén dolgoznak naponta, óránként, percről percre a CNN, a *Moscow Times*, a *Baltic Independent*, a *Prague Post*, a szállodák recepciói, a repülőtéri hangosbemondók, a biztonsági utasítások a repülőgépen, a pénzautomaták kijelzői. Az univerzum angolul beszél, az európai univerzum is.

Kódok. Hangok. A kimúló 20. századdal együtt elterjed egy új hangzás, egy zaj, ami már nem fog elnémulni soha. A számítógépek kattogása, a billentyűk pittyegése, amikor beütik a számot a mobilba, a mailbox alaphangja. Ehhez hozzátartozik egy új nyelv is, amelyet az idősebbeknek még meg kell tanulniuk, amelyet a fiatalabbak, főleg a legfiatalabbak maguktól, csak úgy mellékesen elsajátítanak. Ők járatosak abban, hogyan kell bejelentkezni a gépbe, hogyan válaszol az ember a gépnek, amikor létrejön a kontaktus.

Euralille. Az új város az alagútban. A csatorna alatti Euroalagút Londont és Párizst szomszédos várossá tette Euralille-lel, mint közbenső megállóval és kereszteződéssel. Rem Kohlhaas építette az új pályaudvart. A pályaudvar körül egy új város van keletkezőben. Ez mindig így volt Európában. Ha egy új hidat vertek egy folyó fölött, ha egy új átkelőt nyitottak meg, ha egy új karavánszerájt rendeztek be – mindig, újra és megint újra városok jöttek létre. Mások meg eltűntek. Új városok Európában 1989 után:

Narva az ész-t-orosz, Kalvarija a litván-lengyel határon, Rusze a Románia és Bulgária közötti Duna-híd mellett, Rosztov a Don mellett az új orosz déli határnál, a konténervárosok a finn-orosz határon.

Brüsszeli antropológia. Brüsszel egy név, de egy hely is. Brüsszel valóban létezik. Az új Európa fővárosainak egyike. Brüsszel európaiak ezreinek vált az otthonává. Aki már élt és dolgozott ott, kicserélve tért onnan vissza. Nem könnyen találja meg utána a helyét a Brüsszelen kívüli, kisebb világban. Más szemmel nézi a világot, mint azelőtt. Kisebbségnek kezdi látni. Két vagy háromnyelvűsége törekszik, míg mások ottragadnak az anyanyelvükben. Kiismeri magát azokban az eljárásokban, amelyekre szükség van, ha egy képződmény több mint 25 államból áll össze. Procedurális tudás. Azoknak a csatornáknak az ismerete, amelyeken át valamit sínre lehet tenni. Brüsszel állítólag varázslatos imitt-amott. Ez Victor Horta városa, a legendás Igazságügyi Palotáé és még sokminden másé. De ha a növekvő Európát akarjuk megérteni, először is egy terepmunkára, egy brüsszeli antropológiai kutatásra lenne szükségünk, amely résztvevő megfigyelésből és távolságtartó elemzésből állna. Brüsszel Európa kicsiben. Kíváncsian várhatjuk ennek a városnak a felfedezését.

Szentpétervár / Baden-Baden. Az ünnepi játékok Európája. Baden-Badenben van egy új operaház az ünnepi játékok számára. Használni kell, hogy megtérüljön. Baden-Baden ünnepi játékok városává vált egy akkora vonzaskörzettel, amely Zürichtől Luxemburgig, Nancytól Frankfurtig, Stuttgarttól Bázelig ér el. Baden-Badenben a péterváriak sztárkarmesterük, Valerij Gergijev vezényletével különösen gyakori és különösen szívesen látott vendégek. Gergijev új tempót és új ragyogást hozott Pétervárra, és kivezette Pétervárt a provincialitásból. Gergijev Pétervárt újra rácsatlakoztatta a nemzetközi ünnepi játékok hálózatára, amelyen a sztárdirigensek közlekednek. Oroszok Salzburgban, a Met(ropolitan)ben, Covent Gardenben, Berlinben. És megfordítva: Pierre Boulez Moszkvában, Riccardo Muti Péterváron. Az ünnepi játékok európaizálódása végbement. Európa megint eljutott odáig, ahol egyszer már tartott 1900-ban! Richard Strauss Péterváron, Gustav Mahler Budapesten, és Gyagilev Párizsban.

Love Parade. A Love Parade előestéjén a Június 17-e útján álló autók jelzései egész Németországból valók, de messzebből is, olyan városokból, mint Poznań, Wrocław, Gdańsk, Szczecin, Katowice, Krakó, Varsó. Buszokkal érkeznek fiatalok Rigából, Kaunasból, Vilniusból, Prágából, Amszterdamból. A hangzás, az extázis, az éjszakai felvonulás, ami ezt követi. És minden, ami vele jár: az öltözék, a zsargon, a kultusz. A Love Parade-tapasztalat határokon túllépő, és azoknak az emlékezetében, akik ott voltak a 90-es években, egy életre szóló élmény. A fiatalok, akik messziről érkeznek ide, egymás között maradnak. Nem nagy különbség, hogy a Love Parade Zürichen, Kölnön vagy Berlinen vonul át. A test mozgásának élvezete, a játék a bemondásokkal, hogy képesek végigcsinálni a teljes kimerültségig, az agresszió megcsináltsága - mindenütt egyforma. Dionüszosz visszatért a városokba.

A Moszkva-planéta. Moszkva még a rendszeresen odalátogatónak is mindig újra lélegzetelállító tud lenni. Az ember nem tudja követni, nem tudja átlátni. A felhőkarcolók féléves ritmusban nőnek fel az égig. Az autók áradata lávaként ömlik az utakon, amelyek valamikor túldimenzionáltak tűntek, most viszont már nem bírják a forgalmat. Sztálin toronyházainak versenytársai támadtak, és éjszakánként, amikor ki vannak világítva, úgy ragyognak, mint a Caesars Palace a Las Vegas-i Stripen. Nem csoda, hogy már

megszületett a döntés a Tower of Russia, Európa legmagasabb épülete megépítéséről. Az építési lázzal csak a lebontás láza, a rombolás orgiája tud lépést tartani. Áldozatul ezek már ennek a moszkvai építészettörténet olyan ikonjai, mint a Manyeys a Sándor-kertben, a szecessziós Vojentorg áruház, Szkuszev Moszkva-szállója a 30-as évekből.

Felfoghatatlan, hogyan voltak képesek egész utcasorokat, egész lakónegyedeket a legrövidebb idő alatt felhúzni, renoválni, kivilágítani – de ez nem szemfényvesztés, ez tény. Nem tudni, hogy lehet, hogy a városban annyi luxus-limuzin jön-megy, de ott suhannak tagadhatatlanul, és nem reklámcélből. Moszkva, a régi szürke, sárgásszürke város káprázatos lett és színes. Moszkva, az egykori sorbaállások városa, szédítően gyors lett. Olyan drága, mint London vagy Tokió, és az ember itt is azt kérdezi magától, mint ott, hogyan lehet így talpon maradni. De a 12 millió lakos megél valahogy, eddig minden nagyobb zökkenő nélkül. Moszkva gond nélkül hozta szinkronba az itt egymásra torlódó korokat: a vidék korát, amely a vonatokkal és a vándormunkásokkal szivárog be a városba, és a globális játszmat játszókat, a CNN és a műanyagpénz korát. De Moszkva közelebb van Londonhoz, mint Kosztromához és Tulához. Van ugyan még egy moszkvai időszámítás, amely a közép-európai időtől kétórányit, a greenwichtől, a GMT-től háromórányit tér el, de a moszkvai órák semmivel sem járnak lassabban, mint a berlini vagy a párizsi órák, inkább még hektikusabban. Moszkva az az üstökös, amely nekilódult, és maga mögött hagyta Oroszországot. Moszkva beérkezett a 21. századba, és a körülötte elterülő vidék nem tudja vele tartani a lépést. Lehet, hogy visszahullik a 19. századba.

Új ismertetőjelek. Létrehozott-e az új Európa olyan építményeket, amelyek egyúttal szimbólumokká, az újrakezdésnek, a nagyjában és egészében katasztrofális évszázad boldog lezárásának ikonjaivá váltak vagy válhatnának? Én nem ismerek ilyen építményt. Az évezredfordulóra készült építmények valahogy mind mesterkéltek voltak, játszadozások, pillanatnyi hangulatok. Ott van Gehry múzeumépülete Bilbaóban, a Bibliotheque Nationale és a Centre du Monde Arabe Párizsban, ott van az olimpiai stadion Athénban és egy parlamenti épület Strassbourgban – de nehéz volna azt állítani, hogy egy fordulatot, valaminek a végét és valami másnak a kezdetét jelölnék. Más a helyzet a városok körvonaláival, amelyek egész városoknak kölcsönöznek új külsőt. A felhőkarcolók emelkedő sziluettje Frankfurt és London fölött, a toronyházak Varsó belvárosában, amelyek körbeveszik, és ezzel leszorítják a sztálinista kultúrpalotát. Az új toronyházak Vilnius és Riga városában, és a csúcsok és tornyok a berlini Potsdamer Platzon is. És a rekonstrukciók és új épületek: a Megváltó Krisztus-katedrális hatalmas kupolája Moszkvában elmozdította a város egész körvonalát; ott van a Frauenkirche Drezdában, a teljesen új fényben ragyogó Gresham-palota a budapesti Roosevelt téren, az újra helyreállított Nemzeti Könyvtár Szarajevóban. De egy olyasfajta építménnyel, amilyennel a 20. század jelentkezett: amilyen Gustav Eiffel tornya volt a párizsi világkiállításra – ehhez foghatóval nem tud előállni a száz évvel későbbi Európa.

Tallinn/Reval sziluettje. Mióta Észtország ismét független és szabad ország, a fővárosát nemcsak vasúton vagy repülővel lehet megközelíteni, hanem a tenger felől, a Helsinkiből óránként induló kompok egyikén is. Mióta Észtország a posztszovjet kapitalizmus élenjáróországa közé tartozik, új tornyok emelkednek. A Szent Olai, a városháza tornya és a templomhegy tornyai mellé az elmúlt tíz évben új tornyokat húztak fel: szállodákat, üzletházakat és mindenekelőtt banképületeket. Sűrűn nőnek az újvárosban, ahol a Viru és az Olympia szálló is épült még a szovjet időkben. Most viszont egy amolyan Tallinn-City emelkedik tükörüvegből, faragott homlokzattal, ágaskodó antenna-árbocokkal, ezüstfelülettel, éjszakánként foszforeszkáló kivilágítással. Ez már egy másik város.

Revalnak megvolt a maga sziluettje, amely a középkor végétől készen volt, állandósult. Csak egyszer helyeztek itt el egy hatalmas jelet: az Alekszander Nyevszkij katedrális a templomhegyen, ahol ma is áll, egyesek utálják, mint az orosz-szovjet uralom jelképét, mások elfogadják, mint egy északi Hanza-város egyhangúságát színező járulékos attrakciót. Most azonban itt vannak a toronyházak, amelyekből télen a fűtő-és klímaberendezések füstje gomolyog, mint a londoni City lehelete. Felzárkózás a toronyházak évszázadához. Tallinnak jól áll, és csak továbbviszi a Szent Olai-templom tornyainak vonalát.

Időjárástérkép. Az újságok és az esti tévéműsorok részletes időjárás-jelentéseket hoznak megadva a hőmérséklet, széljárás, a csapadék adatait Európa és a tengeren túli földrészek fontos pontjain. Nápoly, Isztambul, Kijev, Glasgow, Helsinki. Erre csak egy olyan közönség kíváncsi, amely máma itt, holnap ott van. Egykor, a hidegháború idején, amikor Európa még ketté volt osztva, csak az időjárástérképen lehetett egészében látni. Az időjárástérkép immár az elérhető Európát ábrázolja, a karnyújtásnyira lévő Európát.

Berlin Európa vidámparkja. Berlin valahogy nem követi azokat a jövőbeli perspektívákat, amelyeket a város felelős vezetői terveztek a városnak. Európa keresztútja. Az egyesülés csatlakozó felülete, Európa szíve. Berlin a saját feje után megy, a maga útját járja. Sok szól amellet, hogy kedvelt pihenőhelyé váljon Európában, hogy Európa vidámparkja legyen. Berlin tágas. Az utcák szélesek. Mindenkinek teret adnak. A parkolás nem okoz gondot. Nyugodtan lehet járkálni a városban, nincs mitől tartani. Az ég határtalan, mert az ereszmagasságokat betartják, és nem korlátozzák a horizontot. Mindenből van elég: utcából, parkból, tóból, lakóterületből, járdából, kocsmából, teraszokból, a házak közötti távolságból. Van három operaház, három elsőrangú szimfonikus zenekar, több elsőrangú prózai színház, rengeteg múzeum. A levegő jobb lett, mióta sok üzemet bezártak, és dezindustrializálták a várost.

Berlin még mindig azzal van elfoglalva, hogy újra megtöltse azt az űrt, amit egy rezsim, egy háború és egy sokáig tartó kettéosztottság hozott létre. Ezért aztán egy olyan város belsejében, amely egyébként főváros is, olyasmi is van, amit máshol nem engednének meg. Egy homokos strand nyáron a kormányzati negyed kellős közepén, kertek és üres telkek olyan helyeken, ahol másutt tele lennének zsúfolva autókkal, golfpályákat terveznek oda, ahol valamikor három metróvonal futott össze. Berlinnek van mindenből: vannak tavak, amelyekhez húsz perc alatt játszva oda lehet érni, koncerttermek, amelyekhez kerékpáron is el lehet jutni. Berlin azon kevés metropoliszok egyike, amelyek megengedik maguknak azt a fényűzést, hogy a legnagyobb dologidőben játszótérre alakítsák a város közepét: nem múlik el egy hétvége, hogy a város ne volna lezárva valami élvezet kedvéért: a Kultúrák Karneválja, Love Parade, Christopher Street Day, Berlin-maraton, a Kurfürstendamm mint futópálya, a Múzeumok Szigete mint szabadtéri mozi, tűzijáték a Pariser Platzon.

Mindez a centrumban zajlik, ott, ahol különben az állami vendégeket fogadják. Itt vannak olyan kocsma, amelyek nem ismerik a zárórát, hajók, amelyek csatornákon és kanálisokon át siklanak. "Mozi+kocsmá", "Pleasure+Wellness" teszi ki a vastag városi műsorkalauzok nagy részét. Ráadásul Berlin olyan városokhoz képest, mint London vagy Moszkva, nevetségesen olcsó. Az olcsó légitársaságok már régen felfedezték maguknak Berlint. Akinek Berlin tágassága nem elegendő, kiköltözhet a brandenburgi környékre. Egy félóra alatt kint lehet lenni egy ember nem lakta tájon. Még tengeri kijárata is van,

Usedom a neve. Ez Berlin fürdőmedencéje. Nyaranta Ahlbeck, Kühlungsborn, Swinemünde, Misdrog Berlin elővárosává válik. Berlin leginkább a fiatalabbaknak való, akiknek elégük lett a többi német városból, de idősebbeknek is, nyugdíjasoknak, nyugalmazott diplomatáknak, akik közelebb akarnak lenni az operaházhoz, a politikai agytröszthöz, az alapítványokhoz, mint a tengerparti teraszhoz. Nem lehet unatkozni Berlinben, amely azon van, hogy a 20. század témaparkjává váljon, betemetett alagutakkal, elhagyott vágányokkal, a terror topográfijával, rémtettek valódi és inszenírozott helyszíneivel.

Mentőautó: Moszkva, Isztambul, Madrid. Európa térképén, amelyet most újrarajzolnak, új szimbólumok bukkannak fel. A háború kezd újra visszatérni a városokba. Robbantások, gyújtogatások, zavargások. A közelükbe mesterlövészeket és robbanóanyag-szakértőket küldenek ki. Páncélozott járművek. Felfegyverzett férfiak fekete védőöltözetben. A negyedeket, ahol ilyesmi történik, lezárják. Mentőautók és tűzoltóautók száguldoznak kék fénnel és szirénázva. Egy homlokzat leomlott. Az ablaktáblák betörték az egész környéken. Az úttestet üvegszilánkok borítják. Az aktatáska mellett egy letépett kéz. Menekülő járókelők, akik a vérző fejüket fogják. Mások, akiket elvezetnek. Az aszfalton halottak hevernek. Reflektorfény. Helikopterről készült légifelvételek. Széttűzódott vagonok, kiégett metrókocsik a kivilágított földalatti alagútban. Egy felvétel a vágányokat figyelő kamerából. A helyeknek nevük is van: Antoche Madridban, a zenés színház Moszkva észak-keleti részén, a brit konzulátus Isztambulban, egy iskola Breszlanban. Így rajzolódik meg Európának egy új térképe.

Évfordulók. Szinkronizálás. Európa öregszik. Európa együtt öregszik meg. A megosztott Európa egymás ellenében ünnepelte az évfordulóit, az 1989 utáni Európa együtt ünnepel. Évfordulók és jubileumok: Auschwitz felszabadulása, Sztálin halálának évfordulója, a keletnémet felkelés, a varsói felkelés, a szövetségesek partraszállása Omaha Beach-en, a háború kitörése, a háború vége. Ennél kellemesebb a nagy európaiak jubileumait ünnepelni: Mozart, Erasmus, Dvořak, Gombrowicz.

A posta eltűnése, a levél eltűnése. Búcsút veszünk kultúránk egy fejezetétől, amely a levélírásban testesült meg. Még akik a legfigyelmesebbek közé tartoznak közülünk, és nem hagytak fel teljesen a levélírással, azok is e-mailt írnak, mert az gyors, célirányos és időtakarékos. Nem fogunk nyomokat hagyni magunk után. Még fecniket sem, amiket újra össze lehetne rakni. Csak ami gyanús, az marad meg, azt töltik le az arra illetékes, arra felhatalmazott intézmények. Ez mindent megváltoztat majd: fogalmainkat a közelségről és a messzeségről, a megszólításra és az üdvözlésre, az intimitásra és a diszkrécióra vonatkozó elképzeléseket. Az ember annak idején nem merte a postára bízni Moszkvába vagy Varsóba szánt leveleit. Az érintkezés fáradságos volt. A levél volt a barátok közötti kommunikálás formája. A kötődés fokmérője. Az e-mail az egész világ kommunikálásának módja. A legidegenebb emberek is hozzáférnek. Európa keleti fele átugrotta a régi jó posta modernizálásának fázisát. Rögtön az elektronikus postára tért át.

Tegezés. Családi összejövétel felsőfokon. A véget ért 20. század államférfiai, legalábbis sokan közülük, tegező viszonyban vannak egymással. Úgy szólítják egymást, hogy Tony, Gerd, Jacques, Fred, Vagyimir, Aleksander. A legnagyobb nyilvánosság előtt meghitt gesztusokra törekszenek, karon fogják, lapogatják, arcon csókolják egymást. A csók Keletről terjedt át Nyugatra. A feleségeik és a barátnőik is összeismerkednek, karácsonyt és más hasonló ünnepeket töltenek együtt, amelyek eddig családi ünnepeknek

számítottak. Arról társalognak, mi újság a gyerekeikkel, és hogyan szokták a spagettit készíteni. Ilyesmire még nem volt példa, legfeljebb az európai arisztokrácián belül. De akkoriban maguk között voltak, és mindezt meg is tartották maguknak.

Genfet nem pótolja semmi. Genf olyan hely, amely nemzetközi kapcsolatok hálójából van szőve. Az egész hely – a Népszövetség palotája, a múzeumok, a szállodák, a rezidenciák, a követségek – a világ fogadására, bolygószintű problémák megtárgyalására van berendezve. Létjogosultságát minden jel szerint a közvetítés helyének megszervezésében találja meg. Minden harmadik házsám a hely nemzetközi – globális – dimenziójára utal. Mintha ide települt volna a világ. De közben vannak török kebab-étek, libanoni és thaiföldi vendéglők is. Genfben sűrűsödött össze a 19. századnak és a 20. század elejének a diplomáciája. Ami Genf volt egykor, az ma a New York-i East River menti épület.

A belorusz fekete lyuk. Vannak helyek, amelyek kihullottak az új Európából. Időt és erőt veszítettek. Nagy, jelentős, valamikor vibráló városok, amelyeket tönkretett a gyűlölködés, az elszigetelődés, végül a háború: Belgrád egy ilyen eset – egy város, egy európai találkozóhely, amelyre nem lehet ráismerni. Ez egész tájegységeket, országokat és államokat is érinthet. Erre Belorusszia az eklatáns példa, bár ezt az országot átszeli a kelet-nyugati forgalom főútvonala. A legközelebbi szomszédaiban – Lengyelországban, Litvániában, Ukrajnában, még Oroszországban is – végbemenő átalakulás szívóhatása nem ért el semmit, még a rezsimegyerülését sem. Európa-képünk nem volna teljes, sőt teljesen hamis volna, ha behunynánk a szemünket a “fekete lyuk” lehetősége, illetve megléte elől Európa közepén.

Peregrinatio academica. Harminc éve egy külföldi tanulóév még kivételszámba ment, egy különösen energikus és a világra nyitott diák rendkívüli erőfeszítésének lehetett csak az eredménye. Az európai Erasmus és Szókratész nevét viselő európai csere- és tanulmányi programok magától értetődővé, bevett rutinná tették a külföldön folytatott tanulmányokat. Észrevétlenül, minden feltűnés nélkül újra rákanyarodtunk a nemzetállamok előtti korok peregrinus diákjainak ösvényére. Salamanca, Bologna, Heidelberg, Krakó, Tartu nem történelmi reminiszcenciák vagy kalandok színterei, csak egy tudományos pályafutás szokványos állomásai.

Nápoly, Piazza Garibaldi – Kijev, Főpályaudvar. Nápoly legnagyobb forgalmú teréről, a Stazione Centrale elől indulnak a nemzetközi buszjáratok is. Nápoly szívéből közvetlen járatok vannak átszállás nélkül Przemysl, Katowice, Lublin, vagy még tovább, a balti városok felé. Naponta van közvetlen összeköttetés Zsitomiron át Kijevbe, és naponta van repülő-összeköttetés Nápolyból Lembergbe. Esténként a városban érezhető, milyen közel is van Ukrajna, főleg Nyugat-Ukrajna, tehát Galícia, ha az ember a Via Tribunali környéki utcákban ukrán szót csíp el, vagy a templomkapuban arra invitálják, hogy unitárius rítus szerinti istentiszteleten vegyen részt. Ukrán óvodák is vannak. Ez azt jelzi, hogy az ukránok jó ideje megtelepedtek Nápolyban. Hasonló megfigyeléseket lehet tenni majd minden nagy nyugat-európai városban: Hamburg központi buszpályaudvarán vagy a berlini rádiótorony mellett. A buszok az esti órákban indulásra készek. A nagy vándorlás már régen megindult, senki sem fogja tudni feltartóztatni vagy visszafordítani. Európa már hosszú ideje az ingázók és a migránsok földrésze.

Published 5 May 2008

Original in **German**

EUROZINE

Translation by **Karádi Éva Fordítása**

First published in **The Europe beyond Europe. Outer borders, inner limits (Osteuropa Special issue 2007) (English version); Osteurope 8/2005 (German version)**

Downloaded from eurozine.com (<https://www.eurozine.com/europa-szigetcsoport/>)

© Karl Schlögel / Magyar Lettre Internationale / Eurozine